

MEF'ÛL-U MUTLAKTA ÂMİLİN HAZFİ: FİİL YERİNE MASTAR TERCİHİNİN GEREKÇELERİ*

Yakup KIZILKAYA**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 31 Mayıs 2025, **Kabul Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2025, **Atf:** Kızılkaya, Yakup. "Mef'ûl-u Mutlakta Âmilin Hazfî: Fiil Yerine Mastar Tercihinin Gerekçeleri". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 25/2 (Eylül 2025): 1713-1740.

DOI: 10.33415/daad.1710973

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 31 May 2025, **Accepted:** 30 September 2025, **Published:** 30 September 2025, **Cite as:** Kızılkaya, Yakup. "The Ellipsis of The Âmil in Mef'ûl Mutlaq: Justifications for The Choice of Infinitive Instead of Verb". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 25/2 (September 2025): 1713-1740.

DOI: 10.33415/daad.1710973

Öz

Mef'ûl-u mutlakın cümlede fiilin anlamını pekiştirmek, yapılış şeklini açıklamak veya sayısını belirtmek biçiminde öne çıkan üç görevi bulunmaktadır. Ancak fiili hazfolan mef'ûl-u mutlakın cümleye ayrıca kattığı farklı anlamlar olabilmektedir. Bu çalışma fiili hazfolan mef'ûl-u mutlakın cümleye kattığı farklı anlamları incelemektedir. Bu vesileyle fiilin hazfine sebep olan yapısal ve anlamsal gerekçelerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın ayırıcı özelliği fiilin hazfinin söz konusu olduğu dizimlerin analiz etmesinin yanında hazfin gerekçelerine yönelik veriler sunmaya çalışmasıdır. Çalışmada fiilin hazfedildiği yapılar ve özellikleri klasik ve modern dönem kaynaklardan doküman analizi

* Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 2022-10640 numaralı "Arapça Sözdiziminde Fiilin Hazfî ve Takdîri" projesinden elde edilen verilerden üretilmiştir.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Erzurum / Türkiye, yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7930-3300> / Assoc. Prof., Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric Erzurum / Türkiye, yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7930-3300>.

zi yöntemiyle incelenmekte ve elde edilen veriler yorumlanmaktadır. Bulguların analizi sonrasında mef'ül-u mutlakın fiilin mahzûf olduğu dizimlerin birçok farklı anlamsal gerekeyle oluşturulduğu görülmüş olmakla birlikte özellikle fiilin hazfinin bir zorunluluk olduğu yapılarda bunun çoğunlukla mef'ül-u mutlakın temel kullanım amacı olan tekit dışında bir anlamı sağlamak için yapıldığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Mef'ül-u mutlak, Mastar, Hazif, Tekit.

The Ellipsis of The Āmil in Mef'ül Mutlaq: Justifications for The Choice of Infinitive Instead of Verb

Extended Abstract

Maf'ül mutlaq, whose main function is to reinforce the meaning of the verb in the sentence in which it appears, is an element also used to explain how the verb is done or its number. The maf'ül mutlaq, which usually stands out with these three functions, contributes to the expression in many other ways. Many of the meanings that maf'ül mutlaq adds to the expression depend on omitting its verb. In addition to reinforcing the verb, maf'ül mutlaq is also used as a substitute infinitive for the verb analyzed in this study. Maf'ül mutlaq is defined and analyzed in most sources in the context of the three tasks mentioned above. However, it is also seen that the infinitive assumes duties other than these three uses in the sequences where the āmil's elision is obligatory in maf'ül mutlaq. For this reason, these sequences in which the infinitive is substituted for the verb are considered separate and accepted as a fourth part in addition to the three well-known functions of maf'ül mutlaq. The purpose of using maf'ül mutlaq as a substitute for the verb mahzûf differs from the other three uses. This study aims to examine the issue of omitting the verb, which includes the use of maf'ül mutlaq, and to determine the justifications for these uses. The document analysis method was used in the study. Since the study is limited only to the uses of mef'ül mutlaq with the āmil omitted, other issues related to maf'ül mutlaq are not elaborated. Only general information about the maf'ül mutlaq is given as a preliminary preparation for the subject. This study does not examine the subject in depth, but mainly focuses on the semantic and structural reasons that cause ḥadhf in these constructions, and thus differs from previous studies in this respect. Ḥadhf is the omission of a part of the word. There are possible, obligatory, and impossible forms of ḥadhf of one of the sentence elements. Ḥadhf is not done randomly but for several semantic reasons. In this study, the semantic justifications of hazif are also examined. In this way, many reasons of ḥadhf, such as shortening the word, attracting attention, glorifying what is omitted, being known due to multiple use, the need to downplay or conceal, avoiding the unnecessary, etc., are evaluated in the context of the study. When the subject of ḥadhf is assessed in the context of the relationship between the āmil and ma'mûl, this study is carried out within the framework of the omitting āmil. Maf'ül mutlaq is a ma'mûl. The āmil of maf'ül mutlaq is usually a verb, and this verb shares the same root letters with the infinitive. The distinctive element regarding using the infinitive in the sentence is that the infinitive reinforces the verb or is used instead of the verb. The infinitive can't fulfill both of these functions in one statement. The infinitive must be present in the sentence when it reinforces the verb. In cases where it is used as a substitute for the verb in addition to this task, several different meanings emerge, which are discussed in detail in this study. In cases where the elision of the verb in the maf'ül mutlaq is obligatory, two types of sequences emerge. The more common of these two sequences is where the word begins directly with a mansûb infinitive. In other sequences, the statement that

starts with an infinitive follows a previous judgment. Some expressions that begin with a direct infinitive have become widespread and stereotyped due to their widespread use. Some are expressions of command, prohibition, or resignation. When the reason for the omission of the verb in these types of expressions is analyzed, it is understood to give the expression a meaning other than reinforcing the verb, which is the basic meaning of maf'ûl mutlak. The sequences in which the statement that begins with an infinitive follows a preceding judgment begin with a mansûb infinitive for purposes such as reinforcement, explanation, or simile. It can be stated that the main feature of these sequences, in which the verb must be omitted, is to reinforce the previous expression. The reinforcing meaning of maf'ûl mutlak, whose main purpose is reinforcement, emerges in sequences where it is mentioned after the verb with the same meaning.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Maf'ûl mutlak, Infinitive, Ḥadhf, Ta'kid.

Giriş

Temel görevi yer aldığı cümledeki fiilin anlamını pekiştirmek olan mef'ûl-u mutlak, fiilini pekiştirmekle birlikte fiilin yapılış biçimini veya sayısını açıklamak için de kullanılan ve âmiliyle aynı anlamı taşıyan mastardır.¹

Mef'ûl-u mutlakın cümleye asıl katkısı *اَجْتَهَدَ التَّلْمِيذُ اجْتِهَادًا* “Öğrenci gerçekten çalıştı” örneğindeki gibi fiili pekiştirerek ondaki şüphe ve ihtimalleri ortadan kaldırmaktır. Yani mastarın tekit anlamıyla cümlede yer aldığı biçimdir. Mastarın bu biçimi herhangi bir izafet, sıfat, sayı veya eliflâm ile ilave bir anlam kazanmayıp sırf mastar anlamı ifade ettiğinden *müphem mastar* olarak isimlendirilmektedir. Müphem mastar, fiille aynı anlamı taşımakta olup ikil veya çoğul olamadığı gibi başka bir öğeyle de sınırlandırılmamaktadır.² Fiili pekiştirme anlamı dışında, bu çalışmada incelenen fiilin yerine geçen mastar görevinde de mastarın müphem biçimi kullanılmaktadır.³ Zira fiil yerinde kullanıldığından cümle başındaki fiil gibi tesniye ve cemi olmamaktadır.⁴ *جَلَسَ الْوَلَدُ جَلْسَةَ الْمُتَأْتِبِ* “Çocuk, terbiyeli kişinin oturuşuyla oturdu” ve *أَكَلْتُ الْيَوْمَ أُكْلَتَيْنِ* “Bugün iki kez yedim”

db | 1715

¹ Radî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Hifzî (Suudi Arabistan: İdâretu's-Sekâfe ve'n-Neşr bi'l-Câmi'a, 1993), 1/347; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. 'Alî el-Fâkihî, *Keşfu'n-nikâb 'an muhadderâti Mulhati'l-i'râb*, thk. 'Abdumaksûd Muhammed 'Abdumaksûd (Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1426/2006), 2/390; 'Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1974), 2/210.

² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/208, 211.

³ Abdusselam Muhammed Hârûn, *el-Esâlîbu'l-i'nşâfiyye fi'n-nahvi'l-'Arabî* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001), 74.

⁴ Mustafa el-Galâyîni, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye* (Suriye: Müessesetu'r-Risâle, 2008), 506.

cümlesindeki gibi fiilin yapılış biçim ve sayısını açıklayarak fiilin anlamına ilave anlam katan mastar ise *muhtass mastar* adını almaktadır. Müphem mastar fiili tekit, muhtass mastar ise fiilin sayı veya biçimini açıklamak için kullanılmakla birlikte mastarın tekit görevi dışındaki kullanımları, tekit anlamından uzak değildir. Aksine mastarın, fiilin yapılış biçim ve sayısını bildirmeye yönelik kullanımları, tekit anlamıyla birlikte fiile katkı sunduğu biçimleridir. Nitekim mastarın bu kullanımlarında fiilin biçim ve sayısını açıklama görevi ön plana çıksa da bu anlamlar tekit olmadan gerçekleşmemektedir.⁵

Arap gramerindeki beş mef'ûlden biri olan mef'ûl-u mutlak, diğer mef'ûler gibi herhangi bir harf veya zarfla sınırlanmadığından "mutlak" (herhangi bir kayıtle sınırlanmamış) olarak nitelenmiştir. Zira diğer dört mef'ûl olan mef'ûlun bih, mef'ûlun fih, mef'ûlun leh ve mef'ûlun ma'ah bir harf veya zarfla kayıtlanmaktadır.⁶ Ayrıca diğer mef'ûller içerisinde fâilin gerçekten yaptığı iş, mef'ûl-u mutlaktır. Örneğin فُتِّتَ قِيَامًا "Ayağa tamamen kalktım" cümlesinde öznenin yaptığı eylem, fiilin anlamında da bulunan "ayağa kalkmak" olup mef'ûl-u mutlak olan قِيَامًا lafzıyla ifade edilmiştir. Ancak قَرَأْتُ كِتَابًا "Kitap okudum" cümlesinde fiilin yaptığı eylem mef'ûlun bih olan "kitap" değil yine "okumak" eylemidir. Neticede diğer mef'ûller gerçekten fâilin yaptığı bir eylem olmayıp mef'ûl-u mutlaka lafız veya anlamca benzediklerinden dolayı mef'ûl olarak isimlendirilmektedir.⁷ Mef'ûlun bih fiilin anlamının tamamlanması için ona bağlı olması, mef'ûlun fih zaman ve mekan yönünden fiilin içerisinde gerçekleşmesi, mef'ûlun leh fiilin kendisi için yapılması ve mef'ûlun ma'ah fiilin onun eşliğinde yapılması sebebiyle mef'ûl olarak isimlendirilmektedir.⁸

Gramerde cümle unsurları üzerinde etkili olan âmil ve âmilden etkilenip değişim gösteren ma'mûl olarak belirlenen cümle öğeleri bağlamında değerlendirildiğinde mef'ûl-u mutlak bir ma'mûldür. Merfû', mansûb, mecrûr ve meczûm olan ma'mûller içerisinde mansûb öğelerden biridir. Bu mansûb öge çoğunlukla mastar olmakla birlikte mastar

⁵ Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, thk. Muhammed Bâsit 'Uyûnu's-sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 1/490; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/208, 209.

⁶ Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, 1/490.

⁷ Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhalık 'Udayme (Mısır: Matâbi'u Ehrâmi't-Ticâriyye, 1994), 4/43.

⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/204.

yerine geçen ve mef'ûl-u mutlakın nâibi olarak isimlendirilen başka kelime çeşitleri de olabilmektedir.⁹

Mef'ûl-u mutlakın âmili diğer mansûb ögelerde olduğu gibi genellikle fiil olmakla birlikte fiilden türemiş olmaları hasebiyle fiil görevi gören mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe de olabilmektedir. Ayrıca âmil mastarla aynı kök harfleri taşıyan bir kelime olabileceği gibi anlamca onun müradifi olan bir kelime de olabilmektedir. Ancak bu çalışmanın konusu olan âmili mahzûf olan mef'ûl-u mutlakta âmil çoğunlukla fiil olmakta ve bu fiil mastarla aynı kök harfleri paylaşmaktadır.¹⁰

Mef'ûl-u mutlak konusu çoğu kaynakta yukarıda bahsedilen üç görevi bağlamında tanımlanmakta ve incelenmektedir. Ancak âmili zorunlu olarak mahzûf olan mef'ûl-u mutlakın yer aldığı dizilimlerde mastarın bu üç kullanım dışında görevler üstlendiği görülmektedir. Mastarın fiili yerine geçtiği bu dizilimler, ayrı bir kategori olarak değerlendirilmekte ve mef'ûl-u mutlakın meşhur üç görevine ilaveten dördüncü bir kısım olarak kabul edilmektedir.¹¹ Bu çalışmanın amacı, mef'ûl-u mutlakın bu kullanımını da içine alan fiilin hazfi konusunu incelemek ve bu kullanımların gerekçelerini belirlemeye çalışmaktır. Çalışmada ilgili literatürün analiz edip sentezlenmesine ve elde edilen verilerden sonuçlar çıkarılmasına dayanan doküman analiz yöntemi kullanılmaktadır. Çalışma sadece âmili mahzûf mef'ûl-u mutlak kullanımlarıyla sınırlandırıldığından mef'ûl-u mutlakla ilgili diğer hususların ayrıntısına girilmemektedir.

Arap dilinde yaygın kullanımı olan mef'ûl-u mutlak konusu gramer eserlerindeki kendine has konu başlığı altında yapılan izahların dışında müstakil çalışmalarda da incelenmiştir. Yapılan alan taraması sonucunda bu konudaki müstakil çalışmalardan *el-Mef'ûlu mutlak aksâmuhu ve dilelâtuh* ve *Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ûl-ü Mutlak* adlı makalelerde olduğu gibi bir kısmının mef'ûl-u mutlakı genel anlamda incelediği, *Arap Dilinde Mef'ûl-ü Mutlak ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı* gibi bir kısmının da bazı eserler bağlamında konuyu ele aldığı görülmüştür.¹²

⁹ Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, 1/493.

¹⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/230; Mef'ûl-u mutlakın âmilin ayrıntısı ve örnekleri için bk. Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/206.

¹¹ Galâyîni, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabîyye*, 506; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/220, 229.

¹² Bu çalışmalardan bazıları için bk. Hâmid Farhân Câsim el-Fahdâvî, "el-Mef'ûlu mutlak aksâmuhu ve dilelâtuh", *Mecelletu Külliyyeti'l-Me'ârifî'l-Câmi'a* 30/1 (2020), 490-538; Mehmet Akif Özdoğan, "Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ûl-ü Mutlak", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2015), 1-24; Ferhat Kanderun, *Arap Dilinde Mef'ûl-ü Mutlak ve Kur'ân-ı Kerîm'de*

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden fiilin hazfinin bir bölümünü oluşturan mastarın fiil görevinde kullanıldığı yapıları müstakil olarak genel hatlarıyla inceleyen *Arapça'da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Mastarlar* adında bir çalışmada da bulunmaktadır.¹³ Yapılacak bu çalışma ise konuyu derinlemesine incelememekte birlikte asıl olarak bu yapılarda hazfe sebep olan anlamsal ve yapısal gerekçeleri belirlememekte ve bu yönüyle önceki çalışmalardan ayrılmaktadır.

1. Mef'ûl-u Mutlakın Âmilinin Hazfedildiği Yerler

Dilbilimde hazif, hareke, harf, kelime veya cümle gibi sözün bir kısmının düşürülmesidir.¹⁴ Cümle unsurlarından birini hazfetmenin câiz (imkân dâhilinde) ve vâcip (zorunlu) biçimleri bulunmaktadır. Hazif, sözden düşürülen unsura işaret eden bir delile / karineye binaen yapılmaktadır.¹⁵ Karine lafza yansıyan biçimde *lafzî* olabileceği gibi konuşan ve muhatabın içerisinde yer aldığı ortamın gereklerinden kaynaklanan biçimde *mânevî* de olabilmektedir.¹⁶

Hazif, birtakım anlamsal gerekçelerle yapılmaktadır. Bu çalışmada hazfin sözdizimsel boyutunun yanında anlamsal gerekçeleri de incelenmektedir. Bu vesileyle hazfin sözü kısaltma, dikkat çekme, hazfedilenin yüceltilmesi, çok kullanımdan dolayı bilinme, önemsiz görme veya gizleme ihtiyacı, gereksiz olandan kaçınma vb. belirlenen birçok gerekçesi bu bağlamda değerlendirilmektedir.¹⁷ Hazif, konusu âmil-ma'mûl ilişkisi

1718 | db

Kullanımı (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹³ Selahattin Yılmaz, "Arapça'da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Mastarlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 223-228.

¹⁴ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l- ulûm*, thk. Ali Dehrûc vd. (Lübnan: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/632; Ebû 'Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 3/102; 'Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî'n-nahvi'l-'Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1992), 1/451.

¹⁵ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/353; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 255.

¹⁶ Ebû Muhammed Abdullah Cemaleddin el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, thk. Mâzîn Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah (Şam: Dâru'l-Fikr, 1964).2/668; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Âmme li'l-Kutub, 1974), 3/195; Fâdîl Hasan 'Abbâs, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ - 'İlmu'l-me'ânî* (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997), 461; Muvaffakuddin Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali el-Mevsilî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, thk. Emîl Bedî' Ya'kûb (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2001), 1/278.

¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/190-192; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/640; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 256.

bağlamında değerlendirildiğinde çalışma âmilin hazfi çerçevesinde yürümektedir. Diğer cümle unsurları üzerinde etkili olan âmilin düşürülmesi, cümleyi diğer unsurların düşürülmesinden daha çok etkilediğinden hazif konusunun önemli bir bölümünü âmilin hazfi konusu teşkil etmektedir.

Çoğu eserde hazifle eş görevli bir kavram olarak *izmâr* terimi kullanılmaktadır. Kelime anlamı, gizlemek olan *izmâr*; cümlenin bir unsurunun telaffuz edilmemesidir. Hazif ve *izmâr* cümlelerin bir unsurunun zikredilmemesi bakımından ortak anlama sahiptir. Bu iki kavram arasında bazı farklar olduğu belirtilmekle birlikte gramer eserlerinde iki kavramın birbirinin müradifi olarak kullanılabildiği görülebilmektedir.¹⁸ Gerek hazif gerek *izmâr* olarak adlandırılın cümleden kaldırılan bir unsurun zihnen var olduğu kabul edilerek yerine bir öge getirilmesi ise *takdir* olarak isimlendirilmektedir.¹⁹

1.1. Hazfin Câiz ve Mumtenî Olduğu Yerler

Eylemin türü veya sayısını açıklayan mef'ûl-u mutlakın fiili karine bulunması şartıyla hazfedilebilmektedir (câiz). Örneğin “أي سئير سيزت؟” “Nasıl bir yürüyüşle yürüdün?” sorusuna سير الصالحين “İyilerin yürüyüşüyle” cevabıyla fiilin yapılaş biçimini، كم ركعت؟ “Kaç rekat kıldın?” sorusuna ركعتين “İki rekat” cevabıyla ise fiilin sayısını bildiren mef'ûl-u mutlak, fiil hazfedilerek söylenebilmektedir.²⁰

Tekit bildiren mef'ûl-u mutlakın fiili asla hazfedilmemektedir (mumtenî).²¹ Zira tekit eden, tekit edileni zorunlu kıldığından mastarın tekit edeceği unsurun hazfi, bu görevinin iptaline sebep olmaktadır.²²

1.2. Hazfin Vâcip Olduğu Yerler

Mef'ûl-u mutlakta mastarın fiil yerine geçtiği dizilimlerde fiil vucûben (zorunlu olarak) hazfedilmekte ve mastarın kullanıldığı bağlam,

¹⁸ İmâd Mecîd 'Alî, “el-Hazf ve'l-idmâr fi'n-nahvi'l-'Arabî”, *Mecelletu Câmi'ati Kerkûk* 2/4 (2009), 97; İzmârın hazf olarak izahı için bk. Fâkihî, *Keşfu'n-nikâb*, 2/392; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/75; Sözde etkisi kalan unsur için izmar, etkisi kalmayan unsur için hazf teriminin kullanılması hazf ve izmârın farkı olarak belirtilmektedir. bk. Zerküşî, *el-Burhân*, 3/102.

¹⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/285; Fâkihî, *Keşfu'n-nikâb*, 2/392.

²⁰ Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, 1/498.

²¹ Ebû Fâris ed-Dehdâh, *Şerhu Elfîyyeti İbn Mâlik* (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 2004), 187; Yaşar Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat Me'ânî-Beyân- Bedi'* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021), 26.

²² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/211.

fiilin zikrine imkân vermemektedir.²³ Fiilin vucûben mahzûf olduğu ifadelerde onun görevini mastar üstlendiğinden sadece fiilin anlamını değil, tercih edilen görüşe göre fiilin fâilini de taşımaktadır. Yine bir görüşe göre mef'ûlun bihte de âmîl olabilmektedir.²⁴ Bu konunun bazı örneklerinde görüleceği üzere mastar, anlamca fâil veya mef'ûl olduğu kelimeyle lafzî izafet biçimi göstermektedir. Lafzî izafet biçimi taşımayan ifadelerde de mastarın müstetir bir fâil taşıdığı kabul edilmektedir. Bu fâil, fiilin hazfi sebebiyle ondan mastara intikal etmektedir. Diğer bir görüş ise mastarın fiille birlikte fâilin de yerini doldurduğu yönündedir ki bu görüş de mastarın fâille birlikteliği noktasında bir öncekinden çok uzak değildir.²⁵

Mef'ûl-u mutlakın fiilinin vucûben hazfedildiği dizilimlerden bazılarının kastedilen anlamın sağlandığı her durumda sürekli aynı ifade biçimini gösterdiği ve belirli bir kurala uyum sağladığı, bazılarının ise kurala bağlı olmadığı görülmektedir. Belirli bir kurala uygun olarak fiilin hazfedildiği kullanımlar *kıyâsî*, kurallı olmayanlar ise *semâ'î* olarak nitelendirilmektedir. Kaynaklarda hazfin vâcip olduğu ifade biçimleri farklı taksimatlarla işlenmektedir. Haberî ve inşâî cümle biçimini esas alan usule göre bu ifadeler inşâî talebî, inşâî gayr-i tabeî ve haberî ifade olmak üzere üç başlıkta incelenebilmektedir.²⁶ Bir başka taksimat inşâî ve haberî ifadelerin semâ'î ve kıyâsî yönlerini de dikkate alarak bu ifadeleri ayırmaktadır.²⁷ Bu çalışmada ise bu ifadeler öncelikle kıyâsî ve semâ'î olarak ikiye ayrılmakta ve bunların haberî ve inşâî olanlarına işaret edilmektedir.

1720 | db

1.2.1. Hazfin Belirli Bir Kurala Bağlı Olduğu (Kıyâsî) İfade Biçimleri

Mef'ûl-u mutlakın fiilinin vucûben hazfedildiği bazı biçimleri kıyâsî olup kural gereği geldiği her durumda fiil hazfedilebilmektedir. Kıyâsî ifade biçimleri şunlardır:

1.2.1.1. İnşâî İfade

Herhangi bir söz dış dünyadaki vakiyaya uygunluğu bakımından doğrulanma veya yalanlanma ihtimali taşıyan bir yargı içeriyorsa *haberî*, bir

²³ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselam Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992), 1/312; Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv* (Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/197; Muberrred, *el-Muktadab*, 3/228.

²⁴ Bahâuddîn Abdullah İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiye*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Kahire: Dâru Mısır, 1980), 2/176.

²⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/209, 220, 230.

²⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/220.

²⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/177.

yargı içermeyip doğrulanma veya yalanlanma ihtimali taşımıyorsa *inşâ* olarak isimlendirilmektedir.²⁸ İnşâ ifade *talebî* ve *gayr-i talebî* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²⁹ Emir, nehiy, dua, istifhâm, temennî ve nidâ türündeki dilek ifadeleri konuşma anında henüz gerçekleşmemiş olduklarından *talebî* ifadelerdir. Bu ifadeler isminden de anlaşılacağı üzere bir şeyin yapılması veya yapılmamasını talep etmektedir.³⁰

Mef'ûl-u mutlakın fiilinin kıyasî olarak vucûben hazfedildiği bazı ifadeler *talebî* özellik göstermektedir. Talep ifadelerinde zikredilen mastar, fiilin anlamını karşılamakta ve onun yerine geçtiğinden fiilin zikrine gerek duyulmamaktadır. Örneğin *صَبْرًا عَلَى الشَّدَائِدِ* “Zorluklara karşı sabırlı ol!” gibi inşâ *talebî* üsluplardan olan emir, *صَبْرًا لَا جَزَعًا* “Sabret! Endişelenme!” gibi nehiy, *سَقِيًا لَكَ وَرَعِيًا* “Allah seni sulasın ve esirgesin” gibi dua ve *أَجْرًا عَلَى الْمِ عَاصِي* “Günah işlemeye cüret mi ediyorsun?” gibi istifhâm bildiren inşâ ifadelerde fiilin hazfi vâciptir. İstifhâm örnekteki gibi kınama amacıyla kullanılabilirdiği gibi şaşırma veya acıma amacıyla da kullanılabilir. İnşâ *talebî* ifadelerdeki fiil, *وَيْحَهُ* “Yazık ona” ve *وَيْلَهُ* “Ona yazıklar olsun” gibi birkaç ifade hariç mastarın kendi lafzından olup mastarın müfred ve nekre olduğu ifadelerin bütününe uygulanabilmektedir.³²

1.2.1.2. Önceki Cümleyi veya Onun Sonucunu Açıklayan İfade

Kendinden önceki ifadeyi açıklayan mastarın âmili vucûben mahzûftur. Aşağıdaki beyitte buna bir örnek vardır.

تُخَشِي، وَإِمَّا تُلَوِّغُ السُّؤْلَ وَالْأَمَلَ لِأَجْهَنِّ فَلِمَا دَرَّءٌ مَفْسَدَةٌ

“Ya korkulan bir kötülüğü defetmek ya da istek ve umuda ulaşmak için tüm gayretimle çabalayacağım.” Bu beyitte çalışıp çabalamanın sonucunda beklenen durumlar mansûb mastarların kullanımıyla açığa kavuşmaktadır. Zira mastardan önceki “Çabalayacağım” cümlesi genel anlamı ve neticesi belirtilmemiş bir ifade olup izaha muhtaçtır. Kendisinden sonra gelen “kötülüğü defetmek ve umuda ulaşmak” açıklamalarını

²⁸ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/165, 166.

²⁹ Hatîb Kazvîni Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed el-, *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga*, thk. İbrahim Şemsuddin (Lübnan: Dâru'l-Kutubî'l-'İlmiyye, 2003), 108; 'Abbâs, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ - 'İlmu'l-me 'ânî*.147.

³⁰ 'Abbâs, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ - 'İlmu'l-me 'ânî*, 101.

³¹ Ahmed el-Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye li'l-lugati'l-'Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l- Ma' rife, 2001), 200.

³² Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, 1/500; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 200; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/221, 222.

getiren iki masterla bu ifadedeki kapalılık açıklığa kavuşturulmuştur. Bu anlamların elde edilmesi için *mef'ûl-u mutlak* olan *دَرْءٌ* ve *بُلُوغٌ* kelimelerinin fiilleri hazfedilmiş olup takdirleri *أَدْرَأَ دَرْءًا* ve *أَبْلَغَ بُلُوغًا* biçimindedir.³³ Masterların önceki ifadeyi açıklama görevi ifa edebilmeleri için şiirde fiilleri hazfedilmiştir. Zira fiilin masterla kullanımı ifadeyi tekide kaydırılmaktadır.³⁴

1.2.1.3. Önceki Cümleyi Pekiştiren İfade

Önceki cümledeki yargıyı pekiştirmek için gelen masterın âmili mahzûf olmaktadır. Bu master kendi anlamına benzer bir içeriğe veya başka bir anlama sahip bir cümleyi pekiştirebilmektedir. Yani önceki ifadeyi bizzat tekit edebilmekte veya önceki cümledeki ihtimalleri gidebilmektedir. Önceki ifadeyi olduğu gibi tekit eden master, *mütekkid li nefsihi*; önceki ifadeden ihtimali kaldıran master ise *mütekkid li gayrihi* olarak isimlendirilmektedir.³⁵

Mütekkid li nefsihi biçimindeki masterın kullanımı, önceki cümlelerin tekrarı veya ondaki anlamın bir daha ifadesi mesabesinde (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا) "İman edip dünya ve âhîret için yararlı işler yapanlara gelince, onları da nimetlerle dolu, içinde ebedî kalacakları cennetler bekliyor. Bunu Allah gerçek olarak vaad etmiştir."³⁶ âyet-i kerimesindeki *وَعَدَّ* mastarı öncesindeki vaadi aynen ifade ettiğinden mütekkid li nefsihi, *حَقًّا* ise öncesindeki ifadenin içeriğini pekiştirdiğinden mütekkid li gayrihi biçimde tekittir.³⁷

Mütekkid li gayrihi olan masterın yer aldığı ifadelerde mastardan önceki cümleden anlaşılabilir ihtimaller masterla tek bir anlama hasredilmektedir. Örneğin *هَذَا أَخِي حَقًّا* "Bu gerçekten benim kardeşimdir" ifadesinde bahsi geçen kardeşlik gerçek kardeşlik olabileceği gibi mecâzî kardeşlik de olabilmektedir. İfade bu iki ihtimali taşıdığından *حَقًّا* mastarı, mecâzî anlamı ortadan kaldırmakta ve anlamı gerçek anlamda birleştirmektedir. İfadenin takdiri *أَخْفَهُ حَقًّا* biçimindedir.³⁸

³³ Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 201.

³⁴ Yûsuf es-Saydâvî, *el-Kefâf kitâb yu 'idu savga kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye* (Dimeşk: Dimeşk, 1999), 1/330, 2/963.

³⁵ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/181, 182; Hâşimî, *el-Kavâ 'idu'l-esâsiyye*, 201.

³⁶ Lokmân 31/8-9.

³⁷ Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), 9/62.

³⁸ Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 190.

1.2.1.4. Somut Bir İsme Yüklem Olan İfade

Temel öğeleri mübteda' ve haber olan isim cümlesinde mübteda' hakkında yargı bildiren haber; müfred, cümle veya şibih cümle biçiminde gelebilmektedir. Cümle biçimindeki haber isim veya fiil cümlesi biçiminde olabilmektedir. Mübteda'nın somut bir isim (ismu'z-zât / ismu'l-'ayn) olduğu cümlelerde haber, ifade ettiği yargının sürekli biçimde meydana geldiğini belirtmek üzere mansûb mastar biçimde olabilmektedir. Mastarın yer aldığı bu dizilim fiil cümlesi kategorisindedir. Zira mastar mahzûf fiilin görevini üstlenmekte ve onun fâilini de taşımaktadır.³⁹

Bu mastarın somut isime mûsned (yüklem) makamında olmasıyla birlikte başka şartları da haiz olması gerekmektedir. Mastar *أنتَ فَهْمًا فِهْمًا* ya "Sen devamlı anlarsın" gibi tekrar eden biçimde olmalı ya da *ما زيدٌ إلا سيرًا* "Zeyd sürekli yürür / Zeyd yürümekten başka bir şey yapmaz" ve *إنما زيدٌ* ifadelerindeki gibi hasr üslubu içinde olmalıdır. Tekrar eden dizilimde ikincisi lafzî te'kîddir.⁴⁰ Ayrıca cümlenin anlamı süreklilik bildirmelidir. Mahzûf fiillerin takdiri *أنتَ تفهم فهما فهما* *إنما زيدٌ يسير سيرًا* ve *ما زيدٌ إلا يسير سيرًا* biçiminde yapılabilmektedir.⁴¹

Fiili mahzûf olan bu mastar, somut değil soyut bir isme (ismu'l-ma'nâ) mûsned olarak geldiğinde mansûb olmamaktadır. Örneğin *أمرُك* "Senin durumun çok tuhaf" cümlesinde mastar, haber olarak merfu olmaktadır. Somut bir isme haber olmakla birlikte tekrar etmeyen veya hasr ifadesi içerisinde gelmeyen mastarın fiilinin hazfi ise zorunlu değildir. Buna göre *أنتَ تفهم فهما* cümlesi, *أنتَ تفهم فهما* biçiminde de kurulabilmektedir.⁴²

Somut bir varlığın haberi olarak gelen müfred haber *هو كريمٌ* "O cömerttir" cümlesindeki gibi genellikle mübteda'nın bir niteliğiyle onun hakkında bir hüküm veren sıfat-isim biçimdedir. Bu müştak isim anlamca mübteda'yı niteleyen sıfat gibidir. Haber, *هو أخوك* "O kardeşindir" örneğindeki gibi sıfat anlamlı olmayan câmid isim de olabilmekle birlikte bir eylemin ismi olan mastarın somut bir varlığa haber olması haberin mutad özelliği olan sıfat anlamı taşıma dışındadır. Bu sebeple *إنما أنتَ سيرٌ* "Sen yürümekten başka bir şey değilsin" örneğindeki gibi haberin mastar ola-

³⁹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/225.

⁴⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/225.

⁴¹ Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 201; Dehdâh, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, 189; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/225.

⁴² Dehdâh, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, 189; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 201.

rak geldiği ifadeler mastardaki anlamı, mübteda' sanki habere dönüşmüş gibi, mübalağalı biçimde mübteda'ya yüklemek içindir.⁴³

1.2.1.5. Teşbih Bildiren İfade

Mastarın benzetme anlamıyla yer aldığı cümlelerde âmili olan fiil hazfedilmektedir. Benzetme anlamının kastedildiği mastardan önceki cümlede anlamca mastarın fâili olan bir unsur bulunmalı ve sonraki cümlelerin anlamını içermelidir. Burada anlamca fâil olmaktan kasıt, gramatik bir unsur olan fâil dışında fiili yapanı işaret eden isimdir. Zira gramatik olarak fâilin yeri fiil veya fiilimsiden sonradır. Fiilden önce gelmesi nedeniyle nahiv açısından mübteda' olarak isimlendirilen ancak bildirdiği anlam açısından fiil veya fiilimsiyi gerçekleştireni ifade eden yapılar, "anlamca fâil" olarak kabul görmektedir.⁴⁴

Mastarın teşbih anlamıyla yer aldığı *لَزِيدٍ قَفَرَ الْعَرْلَانِ* "Zeyd'in ceylan gibi sıçrayışı vardır" ifadesinde *لَزِيدٍ قَفَرَ* haberi öne geçen ve mübteda'sı sonra gelen devrik yapıyla bir isim cümlesidir. Bu cümledeki *زید* "Zeyd" anlamca ondan sonra gelen *قفز* "Sıçrama" eylemini gerçekleştiren kişidir. Ancak mastardan önce geldiğinden gramatik olarak mastarın fâili olmamaktadır. Zira mastarın fâili, fiilin hazfinden sonra mastara nakledilen müstetir zamir olmaktadır. Buna göre Zeyd ancak anlamca fâil olmaktadır.⁴⁵

1724 | db

1.2.2. Hazfin Belirli Bir Kurala Bağlı Olmadığı (Semâ'î) İfade Biçimleri

İnşâî ifadelerde olduğu gibi yaygın kullanımından dolayı kalıplaşmış biçim sergileyen ve anlamı yönüyle bunlara yaklaşan ifadelerde de hazif bir zorunluluktur. Fiili mahzûf olan mastarın yer aldığı inşâ dışındaki ifadeler bazı kaynaklarda *haberî* bazılarında ise *inşâî gayr-i talebî* başlıkları altında ele alınmaktadır.⁴⁶ Gayr-i talebî inşâ, doğrulanma ve yalanlanma ihtimali taşımaması yönüyle talebî inşâyla ortak özellik paylaşmaktadır. Ancak talebî ifadenin niteliği olan henüz gerçekleşmemiş bir durumu değil; şaşırma, övme, yerme, yemin ve alım-satım sözleri gibi gerçekleşmiş bir durumu bildirmektedir.⁴⁷ Mastarın mahzûf fiil yerine geçtiği ifade

⁴³ Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 1/193, 2/171.

⁴⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/227.

⁴⁵ Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 191; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 201.

⁴⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/223.

⁴⁷ Meydâni, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/149.

türlerinde ise bu tür ifadeler, talep olmadan bir şeyi ilan, ikrar veya teslimi ifade eden sözlerdir.⁴⁸

Söz konusu ifadeler belli bir kurala tabi olmayıp semâ'a yani Arap dilindeki kullanıma dayanmaktadır. Semâ'î olmalarının yanında bunlarda yaygın kullanım şartı da vardır. Örneğin konuşanın talebine gayet olumlu bir karşılık olarak kullanılan سَمِعَا وَطَاعَةً "Duydum ve itaat ettim" ifadesi bu biçimiyle yaygınlaşıp kalıplaşma gösterdiğinden ifadede ayrıca fiil zikredilememektedir.⁴⁹ Mahzûf fiillerin takdiri أَطِيعُكَ ve أَصْمَعُكَ biçiminde yapılabilmektedir. Bu fiillerin görevini üstlenen mastarlar fiilin anlamı yanında onun yüklem olma görevini de yerine getirdiklerinden müstetir أَنَا zamirini fâil olarak almaktadır. İfade talep bildirmese de bir hususu kabul ve ikrar ifade ettiğinden anlam bakımından inşâ özelliği taşımakta ve bu nedenle inşâî kategoride değerlendirilmektedir.⁵⁰

Hazfin zorunlu olduğu semâ'î ifadeler, mastardan sonra onu belirgin hale getiren bir fâil veya mef'ûlle birlikte kullanılması biçiminde yapısal bir özellik göstermektedir. Mastarın anlamca kendine fâil veya mef'ûl olan unsurla kurduğu bağ, izafetle veya harf-i cerle olabilmektedir. (وَعَدَ) "Allah bir va'dde bulunmuştur."⁵¹ âyet-i kerimesinde mastarın fâili ve (لَبَّيْكَ) "Emrindeyim" ifadesinde mef'ûlü arasındaki bağ izafet yoluyla kurulmuştur. (سُحِّقًا لَكَ) "Kahrolasın!" ifadesinde mastarın fâili ve (شَكَرًا لَكَ) "Sana teşekkür ederim" ifadesinde mef'ûlü arasındaki bağ harf-i cerle kurulmuştur. Bu biçimlerden birini sergileyen dizilimlerde fiilin hazfi zorunludur.⁵² Çünkü Arapça kurallı cümle dizilişinde âmilin konumu ma'mûlden önce olup fâil ve mef'ûlün, âmilleri olan fiili takip etmeleri asıldır.⁵³ Bu dizilimlerde ise mastarı takip ettiklerinden mastar, fiil yerine geçmekte ve tekrar bir fiilin zikri doğru olmamaktadır. Bu sebeple شَكَرًا شَكَرًا biçimindeki dizilim doğru, أُسْبِحُ سُبْحَانَ اللَّهِ biçimindeki dizilim ise yanlış kabul edilmektedir.⁵⁴ Nitekim mastarın asıl görevi olan pekiştirme anlamıyla yer aldığı dizilimlerde fâil veya mef'ûl alması söz konusu olmamaktadır.⁵⁵ Ayrıca semâ'î ifadelerde mastarın yukarıdaki biçimler dışındaki kullanımları mansûb olarak kullanımını zorunlu kılmamaktadır.⁵⁶

⁴⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/221.

⁴⁹ Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 201.

⁵⁰ Fâkihî, *Keşfu'n-nikâb*, 2/393.

⁵¹ en-Nisâ' 4/122.

⁵² Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/354.

⁵³ Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, 104.

⁵⁴ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/354-356.

⁵⁵ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/211.

⁵⁶ Muberrred, *el-Muktadab*, 3/317.

Bu ifadelerde fiilin hazfi semâ'î olduğundan birinden gelen emir ve isteğe gönülden icabet edildiğini ifade etmek üzere çoğul ve mübalağalı anlam bildiren *لَبَّيْكَ* ve *سَعْدَيْكَ* gibi bir kısmı müsennâ biçimleriyle, Allah'ı noksanlıklardan tenzih etme ve ona sığınma bildiren *مَعَاذَ اللَّهِ* ve *سُبْحَانَ اللَّهِ* gibi bir kısmı da izafetli biçimleriyle ve kınana ve acıma bildiren *وَيْحُكَ* ve *وَيْلُكَ* gibi bir kısmı da aynı kökten fiile sahip olmayan biçimleriyle kalıplaşmış ve yaygınlaşmıştır.⁵⁷ Nitekim biçimsel yönden haberî anlamsal yönden inşâî gayri talebî özellik gösteren bu tür ifadelerde fiil yerine mastarın geçmesi yaygın kullanım ve kalıplaşma gerektirdiğinden bütün mastarlar için mutata bir kural konulamamaktadır.⁵⁸

2. Âmilin Hazfinin İmkân ve Zorunluğuna İlişkin Hususlar ve Gerekçeleri

Gramerde herhangi bir ögenin cümleden düşürülmesi hususunda bunun bir zorunluluktan mı kaynaklandığı yoksa öncesindeki bir bilgi sebebiyle zikrine ihtiyaç duyulmaması nedeniyle mi olduğu hususu incelenmektedir. Bunun neticesi olarak hazfin câiz, vâcip veya mümtenî olması hususları ve gerekçeleri ortaya çıkmaktadır.

1726 | db

2.1. Hazfin Mümkün Olmasının Gerekçeleri

Fiilin hazif veya zikrinin konuşmacının seçimine bağlı olması sebebiyle câiz görüldüğü durumların gerekçeleri incelendiğinde hazfin çoğunlukla kısaltma maksadıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim hakkında söz veya bağlamın sunduğu bir karine bulunan ifadenin hazfi câizdir.⁵⁹ Örneğin "Nasıl bir yürüyüşle yürüdün?" sorusuna cevap olarak verilen *حَيْثُ* "Hızlı" ifadesinde hazif, sözlü; hacdan gelen birine sözün bağlamı gereği kabul olunmuş bir hac dileme anlamında bir dua olarak ifade edilen *حَجًّا مَبْرُورًا* ifadesinde ise hâlî bir karine sebebiyle fiil hazfedilmiştir. Bu cümlelerde fiil *سِرًّا حَيْثُ* ve *سِرًّا حَيْثُ* biçimlerinde takdir edilebilmektedir.⁶⁰

⁵⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/230-233; Hâşimî, *el-Kavâ'idu'l-esâsiyye*, 200; Dehdâh, *Şerhu'lfıyyeti İbn Mâlik*, 189.

⁵⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/298.

⁵⁹ Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf Uşmûnî - Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ'lfıyyeti İbn Mâlik "Menhecü's-sâlik ilâ'lfıyyeti İbn Mâlik"* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1955), 87.

⁶⁰ Celaleddin Abdurrahman Ebû Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'î'l-cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddîn (Lübnan: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1998), 2/104; Fâkihî, *Keşfu'n-nikâb*, 2/392.

Hazfin câiz olduğu durumlarda konuşan izmârı değil izhârı tercih ettiğinde ifadeyi kuvvetlendirmeyi ve daha açıklayıcı biçimde sunmayı hedefliyor olabilmektedir. İzmârı tercih ettiğinde ise daha önceki bilginin ifadenin anlaşılmasında yeterli olduğunu düşünmekte ve bu sebeple sözü uzatmamayı tercih etmektedir.⁶¹

2.2. Hazfin Mümkün Olmamasının Gerekçeleri

Mastarın kendi fiilini tekit ettiği dizilimlerde mef'ûl-u mutlakın âmili olan fiil hazfedilememektedir. Bunun gerekçesi, fiil hazfedildiğinde mastarın kullanım amacı olan pekiştirme anlamının kaybolmasıdır. Zira tekit için cümleye katılan bir ögenin tekit edeceği unsurun cümlede bulunması ve daha önce zikredilmesi gerekmektedir. Nitekim hazfin yapılabilmek şartlarından biri de hazfedilecek unsurun, tekit edilen bir öge niteliğinde olmamasıdır.⁶² Çünkü bir ögenin tekidi, kendisinden sonra onun aynı olan veya pekiştirme görevinde kullanılan başka bir kelimenin getirilmesiyle yapılmaktadır. Yani tekitten bahsedebilmek için cümlede tekidin tarafları olan tekit eden (*müekkid*) ve tekit edilenin (*müekked*) bulunması gerekmektedir. Cümlede bulunmayan bir ögenin tekidi mümkün olmadığından fiilini pekiştiren mastarın âmilinin hazfedilememesi gerekmektedir.⁶³

db | 1727

Fiilin anlamını pekiştirmek için kullanılan mastar, âmilini destekleyerek fiildeki anlamı kuvvetlendirmek, ondaki şüphe ve ihtimalleri izale etmek veya mecazi anlamı ortadan kaldırmak için fiilden sonra gelip onu pekiştirmektedir.⁶⁴ Bu anlamsal gerekçelerin sağlanabilmesi için fiilin zikri zorunluluktur. Nitekim cümlede bulunmayan bir unsurun anlamını pekiştirmek mümkün değildir. Örneğin اجتهدت اجتهداً “Gerçekten çalıştım” ifadesinde mef'ûl-u mutlak olan اجتهداً kelimesi tekit görevi görmekte ve zikredilen sebeplerle fiille birlikte ve ondan sonra kullanılması gerekmektedir.⁶⁵

⁶¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 1/278, 279.

⁶² Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/43.

⁶³ Saydâvî, *el-Kefâf*, 1/328.

⁶⁴ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 104.

⁶⁵ Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 187; Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, 104.

2.3. Hazfin Zorunlu Olmasının Gerekçeleri

Mastarın, fiil yerine geçerek onun görevini üstlendiği durumlarda fiil hazfedilmektedir. Fiilin hazfini zorunlu kılan durumlar, birtakım anlamsal gereksinimlerden kaynaklanmakta ve bu gereksinimler fiilin hazfi veya zikri hususunda konuşana seçme hakkı vermemektedir. Diğer bir ifadeyle birtakım anlamların elde edilmesi için fiilin cümlede bulunmaması bir zorunluluk halini almaktadır. Mef'ûl-u mutlakın fiilin vucûben hazfedildiği dizilimlerin sebepleri, ögenin temel kullanım amaçları olan fiili pekiştirme, fiilin yapılış şeklini açıklama veya sayısını belirtme anlamlarından farklıdır. Bu ifadeler yapısal olarak incelendiğinde fiilin yer almadığı cümlede onun görevini mastarın üstlendiği bir dizilime sahip oldukları görülmektedir. Hülâsa mastarın fiil yerine geçtiği bu dizilimler gramerde müstakil bir başlık altında incelenmeyi hak eder niteliktedir. Bu sebeple bu yapıların, mef'ûl-u mutlakın meşhur üç kullanım biçimine ilave olarak dördüncü bir kullanım biçimi olarak yerini alması önerilmektedir.⁶⁶ Nitekim Sîbeveyhi bu kullanım biçimini *Açık Hali Kullanılmayan Fiilin İzmârı Üzerine Nasb Edilen Mastarlar* başlığı altında incelemektedir.⁶⁷ Bazı kaynaklarda ise bu kullanım biçimi *Fiilin Yerine Geçen Mastar* adıyla mef'ûlun dördüncü bir kullanım biçimi olarak incelenmektedir.⁶⁸

1728 | db

Cümle çözümlemesi gereği mansûb mastar için âmil olarak bir fiil takdir edilmekle birlikte dilde kullanımında cümlenin anlamı ve ifadenin bağlamı fiilin zikrine imkân vermemektedir. Zira fiilin zikredildiği dizilimlerde anlam farklılaşmaktadır. Nitekim takdir, mastarın âmilini belirtmek için yapılmaktadır. Örneğin لَزَيْدٍ سَقِيًّا "Allah Zeyd'i sulasın" ifadesi fiilin takdiriyle سَقَى اللهُ زَيْدًا سَقِيًّا "Allah Zeyd'i bolca sulasın" biçiminde yapılabilmektedir. Bu iki kullanımda yapı değiştiği gibi mastarın ifadeye kattığı anlam da değişmektedir. İlk cümlede mastar fiilin yerine geçerek dua anlamı, ikincisinde ise fiilinden sonra gelerek tekit anlamı vermektedir.⁶⁹ Zira cümle başına gelen fiil, mastarı inşâ görevinden tekit görevine kaydırmaktadır. Bu sebeple ikinci cümlede lafzî te'kîd söz konusu olup müekkid konumundaki mastar tekit edeceği bir müekkeci zorunlu kılmaktadır.⁷⁰ Mef'ûl-u mutlakın tekit dışındaki anlamları lafzî te'kîd biçimine sahip dizilimin dışına çıkmakla mümkün olduğundan ilk cümledeki gibi mastar bir müekkeciye bağlı olmadan zikredilmektedir.

⁶⁶ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/221, 225.

⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/311.

⁶⁸ Galâyîni, *Câmi 'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, 506; Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 184.

⁶⁹ Muberrred, *el-Muktadab*, 3/267.

⁷⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 2/208.

Fiilin vucûben mahzûf olduğu dizilimlerde mastar, fiilinin zikredilmemesi niyetiyle kullanılmaktadır. Bu yönüyle رَوَيْدًا “Yavaş ol” gibi aslen mastar olup isim-fiile dönüşmüş kelimeler mesabesinde. İsim-fiil kullanımında niyette başka bir fiil kastedilmediği gibi fiil yerine geçip ona bedel olarak kullanılması sebebiyle isim-fiile benzeyen mastar için de durum aynı olmaktadır.⁷¹

2.3.1. Farklı Anlam Elde Etme

Mef'ûl-u mutlakın fiilinin vucûben mahzûf olduğu dizilimler, mastarın pekiştirme dışında anlam ifade etmesine yöneliktir. İnşâî ifadelerde mastarın pekiştirme dışında anlam ifade etmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin birinden hızlı yürümesi, emir fiil biçimi yerine رَمَلًا mastarıyla talep edildiğinde mastarla inşâî bir anlam kastedilmektedir. Zira cümlenin اَرْمَلًا رَمَلًا biçiminde fiille mastarın birlikte olduğu diziliminde mastar eylemi pekiştirme görevinde olup emir anlamı vermemekte ve emir anlamı fiil tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla fiili zikredildiğinde cümleye pekiştirme anlamı katan mastar, fiili hafzedildiğinde emir, nehiy, dua veya istifhâm gibi bir anlam kazandırabilmektedir.⁷² Bu anlamlar kastedildiğinde mastar, fiil olmadan; fiilin tekidi kastedildiğinde ise fiille birlikte kullanılmaktadır.⁷³ Nitekim cümledeki inşâî anlamın ortaya çıkması için fiilin cümlede yer almaması bir zorunluluktur. Mastarın emir fiili yerine geçip onun görevini üstlendiği bu biçim gibi dizilimler bir kelimenin başka bir kelime yerine ikamesi anlamına gelen *ta'vîz* terimiyle ifade edilmektedir.⁷⁴

İnşâî anlam, mastarın mansûb telaffuzuyla olduğu gibi merfû' telaffuzuyla da sağlanabilmektedir. Merfû' mastar mübteda' veya haber konumunda bulunabilmektedir. Bu biçimiyle cümle yapısı, fiil cümlesinden isim cümlesine dönüşmekle birlikte merfû' mastar ifade ettiği anlam açısından mansûb olana denktir. Örneğin merfû' mastarla başlayan رَحْمَةً اللهُ عَلَيْهِ ifadesi, mansûb telaffuzuyla denk anlam vermekte olup her ikisi de رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ “Allah ona rahmet etsin” biçimindeki fiil cümlesinin anlamını karşılamaktadır.⁷⁵ Bu merfû' telaffuzda fiil yerine geçen mastar mübteda' konumundadır. (فَصَبِّرْ جَمِيلًا) “Artık bana düşen, güzel bir sabırdır.”⁷⁶

⁷¹ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/358.

⁷² Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 2/166; Saydâvî, *el-Kefâf*, 1/328.

⁷³ Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 2/166.

⁷⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fihî'l-lugati'l-'Arabîyye ve mesâlihâ ve suneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, thk. Ahmed Hasan Besc (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 179.

⁷⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/314.

⁷⁶ *Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Meâli* (Erişim 23 Mayıs 2025), Yüsus 12/18.

وَأَسْحَقِ الْبَاغِي الْأَثِيمِ “Rabbim, sadık kullarına yardım et, saldırgan ve günahkârı ise helak et!” ifadesi hayır ve şer istemek biçiminde olabilen dua anlamını karşıladığından bu ifadelerde ayrıca bir fiil zikredilmemektedir.⁸¹ Öte yandan fiil yerine geçen mastar, aynı zamanda fiilin fâilini de müstetir zamir olarak taşıdığından bu yönüyle de yeniden bir fiil zikredilmesine gerek kalmamaktadır.⁸²

2.3.3. Yaygın Kullanım ve Kalıplaşma

Yaygın kullanım ve kalıplaşma fiilin hazfinin sebeplerinden biridir. Bu iki özellik mesellerin özelliğidir. Meseller belli bir kalıbı sürekli biçimde koruyan ve o kalıp dışına çıkmayan ifadelerdir. Örneğin fırsatı zamanında değerlendirmeyip sonradan peşine düşen birine hitap eden ve ilk kullanımında muhatabı müennes olan الصَّيْفُ ضَيَّعَتِ اللَّيْلَ “Sen sütü yazın kaybettin” meseli sonraları kadın, erkek, tekil, ikil veya çoğul için kullanılsa da bu formu değişmeden kullanılmaktadır.⁸³

Arap dilinde mesel olmamakla birlikte yaygın kullanımları yönüyle mesellere benzeyen birtakım ifadeler de vardır ki bunların kullanımı da mesel gibi değişim göstermemektedir. Yaygın kullanımı sebebiyle kalıplaşma gösteren bazı ifadelerde âmil olan fiil çok kullanım sebebiyle hazfedilmektedir. Fiili mahzûf olan mef'ûl-u mutlakın da ilk kullanımlarında mastarın fiiliyle birlikte kullanıldığı ve zamanla çok kullanım sebebiyle fiilin hazfedilerek mastarın mansûb olarak kaldığı belirtilmektedir.⁸⁴ Örneğin Allah'ın verdiği nimetlere bir şükür ifadesi olarak كَفْرًا لَا كَفْرًا حَمْدًا وَشُكْرًا لَا كَفْرًا حَمْدًا bela ve musibetler karşısında صَبْرًا لَا حَزْرًا hayret verici bir durumda عَجَبًا vb. farklı bağlamlar münasebetiyle fiilin gizli tutularak mef'ûl-u mutlak olan mastarın onun yerine geçmesine dayalı ifadelerde yaygın kullanım sebebiyle fiil zikredilmemektedir.⁸⁵ Mesel gibi yaygın kullanıma sahip sözlerde fiilin hazfedilmesindeki gerekçe, bu tür ifadelerde aranan bir özellik olan söz kısalığı yanında sözün etkili ve dikkat çekici biçimde ifadesinin sağlanmasıdır. Nitekim bazı unsurları zikredilmeyen belîğ bir ifade bütün unsurlarıyla zikredilen sözden daha etkili olabilmektedir.⁸⁶

⁸¹ Saydâvî, *el-Kefâf*, 2/962, 963.

⁸² Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/221; İsa Güceyüz, “Gelenbevî'nin (ö.1205/1791) ‘Risâle fi'l-Masdar’ Adlı Eserinin Tahkiki Neşri ve Dil Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”, *Şarkiyat Mecmuası* 45 (Ekim 2024), 180, 183.

⁸³ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1955), 2/68.

⁸⁴ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/267.

⁸⁵ Dehdâh, *Şerhu'Elfıyyeti İbn Mâlik*, 189; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfî*, 2/223.

⁸⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/193.

Mesela gibi yaygın kullanım göstermeyen haberî ifadelerde fiil hazfedilerek mastarın gelişigüzel fiil yerine kullanımı söz konusu değildir. Zira mastarın fiil yerine ikamesi her durumda geçerli ve her mastara uygulanabilecek mutlak bir vaziyet arz etmemektedir.⁸⁷ Örneğin *حَمْدًا وَشُكْرًا لَا كُفْرًا* “Hamdet ve şükret, nankörlük etme” ifadesinde âmîlin hazfi, bu üç kelimenin bir arada nesilden nesile değişim göstermeden iletilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.⁸⁸ Fiilin yerine geçen mastarın yer aldığı haberî ifadeler belirli bir kurala bağlı olmayıp semâ’îdir.⁸⁹ Bu sebeple sınırlı sayıda birtakım sözlerden öteye geçmemektedir.⁹⁰

2.3.4. Sözü Mutlaklaştırma

Bazı durumlarda ifadenin mutlak bırakılması, sınırlandırılmasından daha işlevsel olabilmektedir. Mef’ûl-u mutlakın fiilinin hazfedildiği durumlarda fiil kullanımından kaynaklanan birtakım sınırlandırmalar da fiille beraber ortadan kalkmaktadır. Zira fiil, ifade ettiği mastar anlamını zaman ve kişi boyutlarını ekleyerek sınırlamaktadır.⁹¹ Örneğin ذهب “Gitti” fiili eylemin geçmiş zamanda ve tekil müzekker şahıs tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmesinin yanında الذهب “Gitmek” anlamını da taşımaktadır. Bu anlam, fiilin ifade ettiği şahıs sayısı veya bunların müzekkerlik ve müennesliğinden soyutlanmış biçimde bir özneye ve belirli bir zamana bağlı kalmadan ifade ettiği temel anlamdır.⁹² Fiil ifade ettiği anlamı zaman ve şahıs yönüyle sınırlandırdığından fiilin zikredilmeyip mahzûf bırakılmasında ifadenin bu sınırlandırılmış anlamdan çıkarak genel anlam bildirmesi sebebiyle birden çok ihtimali taşıması söz konusudur.

Mastar, zamandan ve şahıstan bağımsız eylem anlamı bildirdiğinden fiil yerine onun görevini yapan mastar kullanımıyla, fiilin mâzî, hâl ve istikbâlê delalet etme özelliklerini iptal ederek zamansal yönden ifadenin kayıtlanmasının önüne geçilmektedir. Öte yandan fiilin tekil, ikil, çoğul, müzekker ve müennes bir şahsı bildirmesi yönünden ifadeyi sınırlandırma işlevi de mastar kullanımıyla ortadan kalkmaktadır. Diğer bir ifadeyle fiil yerine mastar kullanımıyla bütün zamanlar ve bütün kişiler bir arada kastedilebilmektedir.⁹³ Örneğin zorluklara sabır gösterme tavsiyesini اصْبِرْ “Sabret” emir fiili yerine mastar ile صَبْرًا biçiminde ifade etmekle

⁸⁷ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, 1/298.

⁸⁸ Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2/223.

⁸⁹ Dehdâh, *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*, 189.

⁹⁰ Saydâvî, *el-Kefâf*, 1/329.

⁹¹ Enbârî, *Esrâru’l-‘Arabiyye*, 103.

⁹² Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 2/204.

⁹³ Sâmerî, *Me’âni’n-nahv*, 2/171.

ifadeyi daha kapsamlı hale getirmek söz konusudur. Bu biçimiyle ifade bütün zaman ve kişileri kapsayıcıdır. Çünkü emir fiili eylemin gerçekleşme zamanı bakımından gelecek zamanla sınırlıdır. Öte yandan fiil bu formuyla tekil ve müzekker muhataba emretmekte, muhatap değişmesi durumunda fiil formunda da değişiklik gerekmektedir. İfadenin mastarla dile getirilmesiyle fiil kullanımından kaynaklanan zaman ve şahıs yönünden sınırlandırmalardan uzaklaşmış olmaktadır.⁹⁴ İfadedeki sınırlamanın azalması onun mutlak bir nitelik kazanmasına ve bu sayede birden çok ihtimalin bir ifadeyle dile getirilmesine olanak vermektedir.

2.3.5. İfadeyi Kuvvetlendirme ve Pekiştirme

Birbirine denk anlamlı ifadelerin birinin diğerine tercihi ifadeyi kuvvetlendirme ve pekiştirme amacına matuf olabilmektedir. Örneğin *إِكْرَامًا* *زَيْدًا* ve *أَكْرَمَ زَيْدًا* "Zeyd'e ikram et!" ifadelerinden her biri, muhatap tarafından birbirine denk biçimde anlaşılacak emir anlamı ifade etmektedir. Bu iki ifade emir anlamı noktasında ortaklık gösterse de fiille başlayan cümle yerine mastarla başlayanı tercih etmek zaman ve kişiyle kayıtlanamamış olan mastarın fiilden daha şümulü olması sebebiyle ifadeyi daha güçlü hale getirmektedir.⁹⁵

db | 1733

Mastarın tekit dışındaki anlamları çoğunlukla fiilinin vucûben mahzûf olduğu yapılarda görülmekle birlikte fiilin mahzûf olduğu bir kullanımında mastar tekit görevi üstlenmektedir. *وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً* (وَهِيَ تَمْرٌ مَرَّ السَّحَابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتَقَنَ كُلَّ شَيْءٍ) "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler. Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın sanatıdır"⁹⁶ ayet-i kerimesinde *صُنْعَ* mastarının fiilinin vucûben mahzûf olma gerekçesi, önceki ifadeyi pekiştirme görevinde kullanılmasıdır. Bu kelimenin öncesinde Allah'ın eşsiz yaratmasından bahsedilmektedir. Mef'ûl-u mutlakla başlayan ifadede bu mükemmel yaratışı, lafzı farklı ancak anlamı önceki cümleyi destekleyen bir ifadeyle tekrarlayarak pekiştirmektedir.⁹⁷ Fiilin vucûben hazfinin gerekçesi olan mastarın tekit dışında bir anlam ifade etmesi hususuyla burada bahsedilen önceki ifadeyi tekit etme anlamı birbiriyle uyuşmaz gibi dursa da buradaki tekitli kullanım fiille mastarının aynı cümlede yer aldığı kullanımdan farklıdır. Zira her ne kadar mastar iki ifade biçiminde tekit bildir-

⁹⁴ İbn İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/272; Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 2/171.

⁹⁵ Sâmerî, *Me'âni'n-nahv*, 1/184, 2/167.

⁹⁶ en-Neml 27/88.

⁹⁷ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attar – Zuhayr el-Ca'îd - İrfan el-'Aşâ Hassûne (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/656.

se de bu kullanımda kendi fiilini değil, önceki bütün bir ifadenin içeriğini tekit etmektedir.

Mübteda'nın haberi konumundaki mansûb mastarda da pekiştirme söz konusu olmaktadır. Mastar fiil işlevi görmesi sebebiyle mübteda'ya haber olacak ifadede aranan bir hüküm bildirme görevini de yerine getirmekle birlikte bu ifadelerde fiilin hazfi için şart olan mastarın tekrar etmesi hususu, ifadede tekit anlamını hissettirmektedir. Bu kullanımda pekiştirme anlamı doğrudan mastar veya ifadenin anlamından değil mastarın tekrarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca tekrar eden ikinci mastar, fiilin vucûben hazfinin sebebidir. Nitekim anlamları aynı olan iki ögenin tekrarı yine aynı anlamlı bir üçüncüsüne gerek bırakmamaktadır. Örneğin "زيدٌ سيرًا سيرًا" "Zeyd sürekli yürümektedir" ifadesindeki mastarın tekrarı, pekiştirme anlamı katmakta ve bu vesileyle fiilin vucûben hazfini gerektirmektedir. Hasr ifadelerinde ise fiilin hazfi, söz diziliminin bir özelliği olarak bu sözde bulunan tekrar anlamına matuftur. Örneğin yukarıdaki cümle, anlamı kendisine denk olan ما زيدٌ إلا سيرًا biçiminde de ifade edilebilmekte olup hasr ifadesi mastarın tekrar edildiği ifadeye denk anlam sunmaktadır.⁹⁸ Ayrıca tekrar eden dizilimde ikinci kerimenin i'râbı yönünden lafzî te'kîd olması ifadedeki pekiştirme anlamını destekleyen bir başka husustur.⁹⁹

1734 | db

2.3.6. Süreklilik ve Devam Anlamını Öne Çıkarma

Arapçada isim, fiil ve harf olarak ayrılan kelime türlerinden biri olan fiil, değişim ve yenilenme, isim ise devam ve süreklilik özelliği gösteren kelimedir. Mef'ûl-u mutlakta hazfi söz konusu olan âmil, yenilenme ve dönüşüme elverişli olan fiildir. Fiilin hazfinden sonra cümlede kalan unsur ise eylem anlamı yanında isim olması hasebiyle devam ve süreklilik özelliği gösteren mastardır. Her iki kelime türünde eylem anlamı bulunmakla birlikte fiil, eyleme zaman boyutunu ekleyerek mâzî, hâl ve istikbâl ve şahıs boyutunu ekleyerek tekil, ikil, çoğul, müzekker veya müennes kişilerden birine dönüşümünü mümkün yaparak yenilenme ve değişime fırsat tanımaktayken isim kategorisinde olan mastar sadece eylemi ifade etmektedir. Bu sebeple fiilin hazfinin zorunlu olduğu dizilimlerde hazfin sonrasında yerine ikame edilen mastar, bir yandan eylem anlamıyla fiilin yokluğunu hissettirmemekte bir yandan da isim niteliğiyle ifadeye devam ve süreklilik anlamı katmaktadır. Buna göre mastarın fiil işlevi gördüğü

⁹⁸ İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 2/181.

⁹⁹ Dehdâh, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, 189.

سبحان الله ve معاذ الله gibi ifadeler Allah'ı anma ve ona sığınmanın devam ve sürekliliğini göstermektedir.¹⁰⁰

Birbirine denk anlamı olan cümlelerde fiil yerine mastarı ikâme ederek ifadeye imkân veren fiil ve mastar arasındaki bu tercih cümle unsurları arasındaki değişim ve dönüşümün anlamsal gerekçesini ifade etmektedir. Bunun yanında meselenin cümle boyutu da söz konusudur. Örneğin Allah'a hamd etmek anlamı fiilin zikriyle أَحْمَدُ الله "Allah'a hamd ederim", fiil yerine mastarı mânsûb biçimde kullanarak حَمْدًا لله "Allah'a hamd olsun" ve isim cümlesi formuyla الْحَمْدُ لله "Hamd Allah'a mahsustur" biçimlerinde ifadesi mümkündür. Bu ifadeler cümle boyutunda değerlendirildiğinde ilk cümle fiille başladığından, ikincisi ise her ne kadar isimle başlasa da mansûb olan mastar mahzûf bir fiilin mef'ûl-u mutlakı olduğundan fiil cümlesidir. Mübteda' ile başlayan üçüncü cümle ise isim cümlesidir.¹⁰¹ Buna göre üçüncü cümle, isim cümlesinin bir özelliği olan devam ve istimrar anlamı sebebiyle daha güçlü bir anlam içermektedir.¹⁰² Öte yandan isim cümlesinin konuşandaki içten gelen kesin bilgi ve inanışın dışı vurumu, mastarın yer aldığı cümlelerin ise konuşanın ifadesini vurgulama ve sağlamlaştırma amacı taşıdığı belirtilmektedir.¹⁰³ Buna göre ilk cümle biçiminden son cümleye doğru anlamın daha kuvvetlendiği anlaşılmaktadır. Benzer bir anlamsal değişim صَبْرًا جَمِيلًا ve صَبْرًا جَمِيلًا dizilimlerinde görüleceği üzere son cümlede mastarın haber olarak geldiği isim cümlesi formunda da söz konusudur.¹⁰⁴ Konuşan veya muhatabın durumu, bu ifade biçimlerinden birinin ötekine tercihini belirlemektedir.

Sonuç

Mef'ûl-u mutlakta mastarın zikri veya hazfiyle ilgili belirleyici unsur, mastarın fiilini tekit etmesi veya fiili yerine kullanılmasıdır. Mastarın bir ifadede bu iki görevi birlikte ifa etmesi söz konusu olmamaktadır. Fiilini tekit ettiğinde cümlede zorunlu olarak bulunmaktadır. Bu görevi dışında fiilinin yerine niyâbeten kullanıldığı durumlarda ise cümlede fiil bulunmamakta birtakım farklı anlamlar ortaya çıkmaktadır.

Yapısal olarak fiilinin vucûben mahzûf olduğu ifadelerde en bariz özellik, ifadenin isim kategorisinde olan mansûb bir mastarla başlaması-

¹⁰⁰ Radî, *Şerhu'r-Radî*, 1/355.

¹⁰¹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/314.

¹⁰² Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv*, 1/186.

¹⁰³ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/227.

¹⁰⁴ Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv*, 1/197, 2/165.

dır. Arapça cümle diziminde isimle başlayan cümleler genellikle isim cümlesi olup ilk kelime olan mübteda' merfu olarak telaffuz edilmektedir. Bu sebeple isimle başlayan bir cümlede ilk ismin mansûb olarak telaffuzu zihni uyarmakta ve dikkat çekmektedir. Nitekim mansûb mastarla başlayan bu dizilimlerin emir, yasaklama, dua, pekiştirme, açıklama veya teşbih gibi maksatlarla gelen belirli bir amaca matuf fiil cümleleri olduğu anlaşılmaktadır.

Fiilin hazfinin zorunlu olduğu durumlarda iki tür dizilim ortaya çıkmaktadır. Bu dizilimlerden yaygın olanı, sözün doğrudan mansûb mastarla başladığı müstakil ifade biçimleridir. Bazı dizilimlerde ise mastarla başlayan ifade, kendinden önceki bir yargıyı takip etmektedir.

Doğrudan mastarla başlayan ifadelerden bir kısmı çok kullanımı sebebiyle yaygınlaşmış ve kalıplaşmış söz niteliğindedir. Bir kısmı da emir, nehiy, yasaklama ve istifhâm anlamlı ifadelerdir. Kalıplaşmış olanları semâ'î olup inşâî gayri talebî, ötekiler ise kıyâsî olup inşâî talebî özellik göstermektedir. Bu ifade türlerinin bütünüde fiilin hazfedilme gerekçesi, ifadeye mef'ûl-u mulakın temel görevi olan fiilini pekiştirme dışında bir anlam kazandırmaktır. Zira mastarın âmilini tekitten uzaklaşıp farklı anlam ifade edebilmesi, tekit ifade eden dizilim dışına çıkmak için fiilin vucûben hazfedilmesi ve mastarın onun yerini almasıyla mümkündür. Fiille mastarın birlikte olduğu dizilimde ise mastar fiille aynı anlamı taşıdığından zorunlu olarak onu tekit etmektedir. Cümlede mastarla birlikte fiilin zikredilmesi, bu farklı anlamların gölgede kalmasına ve tekit anlamının belirginleşmesine sebebiyet vermektedir. Öte yandan hazifli ifadeler için bir fiil takdir edilmekle birlikte yapılan bu takdir mahzûf fiili belirlemek ve mastarın nasb durumunu izah etmek içindir. Nitekim takdir edilen fiille birlikte ifadenin anlamı değerlendirildiğinde tekit anlamının ön plana çıktığı ve hazifli ifadedeki anlamdan uzaklaşıldığı görülmektedir.

Mastarla başlayan ifadenin, kendinden önceki bir yargıyı takip ettiği dizilimler ise tekit, açıklama veya teşbih gibi gayelerle mansûb mastarla başlamaktadır. Fiilin hazfinin zorunlu olduğu bu dizilimlerin belirgin özelliğinin önceki ifadeyi pekiştirmek olduğu ifade edilebilir. Zira asıl kullanım amacı pekiştirme olan mef'ûl-u mutlakın bu anlamı, aynı anlamı taşıdığı fiilden sonra zikredildiği dizilimlerde ortaya çıkmaktadır. Nitekim cümlede aynı veya benzer anlamlı bir ifadenin diğeriyle birlikte zikredilmesinin gerekçesi pekiştirmektir. Bu anlam mastarın mahzûf fiili yerine geçip onun görevini üstlendiği söz konusu dizilimlerde de hissedilmektedir. Zira bu kullanımlardaki, açıklama, tekrar, teşbih gibi anlamların önceki bir

ifadeyi bu gibi yönlerden izah ederek pekiştirme mesabesinde olduğu ifade edilebilmektedir.

Fiilin vucûben hazfedildiği ifadelerde fiilin gerçekleşmesi için kendisine ihtiyaç duyduğu fâil de fiiliyle birlikte hazfolmaktadır. Ancak fiil hazfedildikten sonra onun yerini alan ve bir fiilimsi olan mastar fiilin fâilini de müstetir olarak taşımaktadır. Bu yönüyle bir yandan fiil görevini ifa eden mastar, bir yandan da isim olması hasebiyle ifadeye devam ve süreklilik anlamı kazandırmaktadır. Zira fiilin yer aldığı cümlede eylemin zaman içerisinde gerçekleşmesini ifade eden aşamalılık ve değişim anlamı ön plana çıkmaktadır. Fiilin hazfi ve yerine mastarın geçmesi durumunda ise cümledeki yenilenme ve teceddüd anlamı yerini devam ve ıstımrara bırakmaktadır. Her ne kadar hazfin söz konusu olduğu çoğu cümlede eylemsel anlamın bütünüyle ortadan kalkmadığı anlaşılrsa da fiilin vucûben cümleden düşürüldüğü ifade biçimlerinde cümlenin teceddüd anlamının ıstımrara doğru yaklaştığı görülmektedir.

Kaynakça

- ‘Abbâs, Fâdil Hasan. *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ - İlmu'l-me‘ânî*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997.
- Akbaş, Yaşar Fatih. *Arapça Belâgat Me‘ânî-Beyân- Bedî‘*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021.
- ‘Alî, ‘îmâd Mecîd. “el-Hazf ve'l-idmâr fi'n-nahvi'l-‘Arabî”. *Mecelletu Câmi‘ati Kerkûk* 2/4 (2009), 97-108.
- Bâbetî, ‘Azîze Fevâl. *el-Mu‘cemu'l-mufassal fi'n-nahvi'l-‘Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1992.
- Dehdâh, Ebû Fâris. *Şerhu Elfıyyeti İbn Mâlik*. Riyad: Mektebetu'l-‘Ubeykân, 2004.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kur‘ân-ı Kerim Meâli*. Erişim 23 Mayıs 2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf#reload>
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-Muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl el-‘Attar – Zuhayr el-Ca‘îd - İrfan el-‘Aşâ Hassûne. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *Esrâru'l-‘Arabiyye*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1997.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh*. thk. Muhammed Bâsit ‘Uyûnu’s-sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2000.
- Fahdâvî, Hâmid Farhân Câsim. “el-Mef‘ûlu mutlak aksâmuhu ve dilelâtuh”. *Mecelletu Külliyyeti'l-Me‘ârifîl-Câmi‘a* 30/1 (2020), 490-538.
- Fâkihî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. ‘Alî. *Keşfu'n-nikâb ‘an muhadderâti Mulhati'l-i‘râb*. thk. ‘Abdulkaksûd Muhammed ‘Abdulkaksûd. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1426.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmi‘u'd-durûsi'l-‘Arabiyye*. Suriye: Müessesetu'r-Risâle, 2008.
- Güceyüz, İsa. “Gelenbevinin (ö.1205/1791) ‘Risâle fi'l-Masdar’ Adlı Eserinin Tahkiki Neşri ve Dil Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi”. *Şarkiyat Mecmuası* 45 (Ekim 2024), 171-208.
- Hârûn, Abdusselam Muhammed. *el-Esâlîbu'lînşâ‘iyye fi'n-nahvi'l-‘Arabî*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 2001.
- Hasan, ‘Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me‘ârif, 1974.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me‘ânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘*. Beyrut: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, 1999.
- Hâşimî, Ahmed. *el-Kavâ‘idu'l-esâsiyye li'l-lugati'l-‘Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-Ma‘rife, 2001.
- İbn Fâris. *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-‘Arabiyye ve mesâilihâ ve suneni'l-‘Arab fî kelâmihâ*. thk. Ahmed Hasan Besc. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1997.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullah Cemaleddin el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e 'ârib*. thk. Mâzîn Mubarek – Muhammed Ali Hamdullah. Şam: Dâru'l-Fikr, 1964.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ebu'l-Bekâ Ya'îş b. Ali el-Mevsilî. *Şerhu'l-Mufassal*. thk. Emîl Bedî' Ya'kûb. 6 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn 'Akîl, Bahâuddîn Abdullah. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiye*. thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. Kahire: Dâru Mısır, 1980.
- Kanderun, Ferhat. *Arap Dilinde Mef'ûlü Mutlak ve Kur'ân-ı Kerîm'de Kullanımı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kazvîni, Hatîb, Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İddâh fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. İbrâhîm Şemsuddin. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke. *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1955.
- Muberrid, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezîd. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhalık 'Udayme. Mısır: Matâbi'u Ehrâmî't-Ticâriyye, 1994.
- Özdoğan, Mehmet Akif. "Arap Dilinde Lafız ve Anlam Açısından Mef'ûl-ü Mutlak". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (Haziran 2015), 1-24.
- Radî. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Hasan b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hifzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: İdâretu's-Sekâfe ve'n-Neşri'l-Câmi'a, 1993.
- Sâmerrâî, Fâdil Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Saydâvî, Yûsuf. *el-Kefâf kitâb yu'îdu savga kavâidi'l-lugati'l-Arabiyye*. Dimeşk: Dimeşk, 1999.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf. *ed-Durru'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. 'Abdusselam Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1992.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman Ebû Bekr. *Hem u'l-hevâmi' fî şerhi Cem 'il-cevâmi'*. thk. Ahmed Şemsuddin. 4 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Suyûtî, 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kutub, 1974.
- Tehânevî, Muhammed 'Ali. *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dehrûc vd. Lübnan: Mektebetu Lübnan, 1996.

- Uşmûnî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf - Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid. *Şerhu'l-Uşmûnî 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik "Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik"*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1955.
- Yılmaz, Selahattin. "Arapça'da Fiillerinin Yerine Mansub Olarak Kullanılan Masterlar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 223-228.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdillah Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillah b. Bahadır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.

